

ДЕРЕГУЛЯЦІЯ: ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Формування механізмів реалізації державної аграрної політики має обов'язково врахувати вплив глобалізації на національну економіку. Надмірне державне регулювання негативно впливає на розвиток вітчизняного виробництва та використання промислового потенціалу, а безпосередньо у агропромисловому комплексі створює загрозу продовольчій безпеці держави.

У статті проаналізовано останні зміни направлені на дерегуляцію у агропромисловому комплексі та запропоновано подальші напрямки удосконалення механізмів державного регулювання направлених на розвиток галузі та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, з метою максимальної реалізації агропромислового потенціалу України в умовах глобалізації.

Ключові слова: аграрна політика, агропромисловий комплекс, глобалізація, державне регулювання, дерегуляція, інтеграція.

Формирование механизмов реализации государственной аграрной политики обязательно должно учитывать влияние глобализации на национальную экономику. Чрезмерное государственное регулирование негативно влияет на развитие отечественного производства и использование промышленного потенциала, а непосредственно в агропромышленном комплексе создает угрозу продовольственной безопасности государства.

В статье проанализированы последние изменения, направленные на дерегуляцию в агропромышленном комплексе и предложены дальнейшие направления совершенствования механизмов государственного регулирования, направленных на развитие отрасли и повышение конкурентоспособности отечественной продукции, с целью максимальной реализации агропромышленного потенциала Украины в условиях глобализации.

Ключевые слова: аграрная политика, агропромышленный комплекс, глобализация, государственное регулирование, дерегуляция, интеграция.

Formation mechanisms of realization of the state agrarian policy must necessarily take into account the impact of globalization on national economies. Excessive government regulation negatively affects the development of domestic production and use of industrial capacity, but directly in agriculture poses a threat to food security.

The article analyzes the recent changes aimed at deregulation in agriculture and identified further directions of improvement of mechanisms of state regulation aimed at industry development and competitiveness of domestic products, in order to realize the agricultural potential of Ukraine under globalization.

Keywords: agrarian policy, agriculture, globalization, regulation, deregulation, integration.

Постановка проблеми. Верховною Радою України у 2005 році було прийнято Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [13]. Відповідно до статті 2 Закону державна аграрна політика спрямована на досягнення таких стратегічних цілей як гарантування продовольчої безпеки держави, перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави.

Набуття Україною членства в СОТ, зовнішня кон'юнктура та обсяги виробництва сільського господарства створили сприятливі передумови для розвитку виробництва та зовнішньоекономічної діяльності. Та поряд з цим, інтеграція посилила вплив зовнішніх чинників на розвиток вітчизняного агропромислового комплексу. Викликає занепокоєння зростання імпорту окремих видів харчових продуктів, зокрема, м'яса та м'ясопродуктів, молокопродуктів, макаронних виробів та інших видів харчових продуктів, а також плодів, ягід, винограду та овочів. При надлишках та можливості експорту значної кількості видів харчової продукції суттєвого зростання її експорту не відбувається.

Найявний потенціал агропромислового комплексу та визначені завдання аграрної політики залишаються нереалізованими.

Зобов'язання, які взяла Україна при вступі до СОТ та підписанні Угоди ЗВТ із ЄС, загострення ситуації на світовому продовольчому ринку та погіршення внутрішніх економічних умов, у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на Сході країни, висувають невідкладні вимоги підвищення ефективності розвитку галузі та удосконалення її управлінських механізмів з урахуванням процесів глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми реалізації державної політики потребують постійної динаміки дослідження. Вагомі результати дослідження даної проблематики в агропромисловому комплексі зроблені у наукових роботах вітчизняних економістів-дослідників В. Андрійчука [1], А. Діброви [2], М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Могильного [5], М.Латиніна [4], П. Саблука, О. Шпичака та багатьох інших науковців. Розвиток галузей харчової промисловості на різних етапах досліджували П. Борщевський, Л. Дейнеко, А. Заїнчковський, Д. Крисанов, Т. Мостенська [6], П. Осіпов, В. Прядко, М. Сичевський [7, 8], Л. Чернюк та інші українські вчені. Впливи глобалізаційних процесів на національну економіку вивчались у працях В. Губенка, Б. Губського, О. Гребельника, С. Кваші, П. Купчака [3], О. Рогача та інших дослідників.

Здійснені наукові дослідження, дискусії, проведені конференції сприяли зближенню позицій та формуванню механізмів аграрної політики, що дозволили зупинити кризові явища, які особливо загострились наприкінці 90-х років минулого століття, та створили умови для підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності продукції АПК.

Мета статті – визначити можливі стратегічні напрямки підвищення ефективності агропромислового комплексу і його конкурентоспроможності, удосконалення механізмів реалізації державної аграрної політики, заходів дерегуляції, з метою повнішого використання потенціалу галузі з урахуванням ризиків глобалізації.

Виклад основних результатів дослідження. З набуттям державності Україна все більше набуває власного досвіду державного регулювання економічного розвитку. Разом з тим, інтеграційні процеси та глобалізація вимагають значного прискорення проходження формування національної моделі державного регулювання економіки, які значною мірою ще базуються на планово-централізованих засадах та регулюванні економіки адміністративними методами і негативно впливають на конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Концепція регулювання повинна виходити з того, що державне втручання можна використовувати лише у виключних випадках, для отримання максимальної ефективності для країни.

На думку, В. Андрійчука, під державним регулюванням слід розуміти систему економічних, фінансових, юридичних правових, організаційних і соціальних заходів, здійснюваних державою з метою забезпечення ефективного і стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва та повного забезпечення населення якісним продовольством за прийнятними ринковими цінами [1, с.594].

О. Могильний вважає, що державне регулювання аграрного виробництва - це економіко-нормативний вплив на процеси його розвитку з метою адаптації суб'єктів господарювання до зміни макроекономічних параметрів країни, усунення дестабілізуючої дії

кон'юнктурних і сезонних цінових коливань аграрного ринку, пом'якшення природно-кліматичних, екологічних та інших специфічних для галузі ризиків [5, с.52].

За М. Латиніним, державне регулювання аграрного сектору - це вплив державних органів влади на діяльність суб'єктів аграрного ринку, спрямований на створення умов для продовольчої та економічної безпеки держави, сприяння ефективному функціонуванню і сталому розвитку сільськогосподарських формувань та підвищення суспільного благополуччя [4, с.29].

Серед усіх дослідників слід виділити думку А. Діброви, який зазначає, що державне регулювання аграрного сектору економіки повинно бути насамперед спрямоване на досягнення цілей державної аграрної політики. Адже для різних країн на певних етапах історичного розвитку формуються власні цілі державної аграрної політики, які з часом потребують уточнення й перегляду, виходячи із забезпечення національних інтересів та взятих міжнародних зобов'язань [2, с.40].

Отже, узагальнюючи різні підходи до трактування, під державним регулювання агропромислового комплексу ми розуміємо опосередкований ціленаправлений управлінський вплив на процеси відтворення в галузі з метою забезпечення реалізації цілей державної аграрної політики, з обов'язковим врахування впливу глобалізації на національну економіку.

Саме з огляду на глобалізацію законодавчі акти щодо агропромислового комплексу та система державного управління галуззю, що є інструментом реалізації аграрної політики держави має бути невідкладно реформована. Механізми вибудовані на основі положень Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [12], прийнятого у 2005 році вже далеко не відповідають, а головне ефективно не діють в умовах вступу до СОТ та інтеграції до ЄС. Прописані у прийнятому на рік раніше Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» [11] механізми підтримки державного цінового регулювання, зокрема ті, які мають здійснюватись Аграрним фондом шляхом державних інтервенцій в умовах глобального ринку продовольства є неефективними.

У поєднанні із складними процедурами започаткування та ведення господарської діяльності, чисельними дозвільними, погоджувальними і сертифікаційними процедурами, ліцензуванням видів господарської діяльності, незахищеністю прав інвесторів призводить до скорочення посівних площ окремих культур, чисельності поголів'я худоби, обсягів переробки та збільшення присутності на внутрішньому ринку імпортової харчової продукції.

У статті «Розвиток харчової промисловості: акценти державної політики» М.П. Сичевський звертає увагу на те, що «нестабільність забезпечення підприємств харчової промисловості сировинними ресурсами в необхідних обсягах та належної якості є реальною загрозою продовольчій безпеці» і називає «вплив на результати сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості непередбачуваних і неконтрольованих факторів, недосконалих механізмів та регуляторів» одним із чинників, що стримують розвиток харчової промисловості [7].

Згідно з даними Держстату у період з 2005 року по 2013 рік частка продажу продовольчих товарів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств знизилася з 90,9 до 85,5 відсотків. Зокрема, знизилася частка м'ясних та молочних продуктів, борошна, круп, макаронних та інших видів продукції. [25].

Досліджуючи розвиток харчової промисловості України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів П. М. Купчак відзначає, що «включення України в глобальні та інтеграційні процеси крім нових можливостей несуть у собі нові ризики і нові загрози» та звертає увагу на необхідності доповнювати дослідження впливу глобалізаційних і інтеграційних процесів на економіку в цілому дослідженнями на галузевих рівнях, оскільки високі конкурентні позиції окремих вітчизняних галузей на міжнародному ринку можуть виступати локомотивами національної конкурентоспроможності. Загострення ситуації на світовому продовольчому ринку, лібералізація зовнішньоторговельних відносин, зростання світових і внутрішніх цін на продукти

харчування висувають першочерговими вимогами підвищення ефективності розвитку галузі та удосконалення її управлінських механізмів [3, 13].

Слід відмітити, що на протязі 2013-2014 років з метою дерегуляції підприємницької діяльності, скорочення кількості дозвільних документів, спрощення процедури виходу харчової продукції на ринок та створення однакових умов конкуренції Мінагрополітики України було реалізовано ряд заходів. Зокрема, скасовано проведення атестації виробників молока, молочної сировини та молочних продуктів і ведення реєстру атестованих виробників молока, молочної сировини і молочних продуктів [23]. Відмінено квоти на виробництво спирту, а також скасовано необхідність виробникам затверджувати у контролюючих органів рознарядки та оформляти наряди на відпуск спирту для його споживання на внутрішньому ринку [21]. Відмінено погодження Державною фіскальною службою та затвердження Міністерством аграрної політики та продовольства України рецептур та технологічних інструкцій на виробництво спирту етилового, горілки, лікєро-горілочаних виробів [20].

Функції центральних галузевих дегустаційних комісій з оцінки якості усіх видів харчової продукції передано спеціалізованим дегустаційним комісіям підприємств-виробників, їх об'єднанням [24].

За ініціативою міністерства з метою створення спрощеної процедури експорту шроту (макухи), анульовано видачу підтвердження про те, що він не відноситься до небезпечних відходів [22]. Скасовано положення Податкового кодексу України, згідно з якими переліки підприємств - виробників біоетанолу затверджуються Кабінетом Міністрів України [15]. В результаті виробляти біоетанол матимуть право підприємства будь-якої форми власності, які отримали ліцензію на його виробництво, зокрема цукрові заводи.

Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020» затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 визначає дерегуляцію серед першочергових реформ і програм [16]. Зокрема, середньостроковою метою дальших реформ у цій сфері є створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці. Необхідно скоротити кількість документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності та видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, скасувати регуляторні акти, які ускладнюють ведення підприємницької діяльності, скоротити кількість органів державного нагляду (контролю), забезпечити надання послуг для громадян та бізнесу в електронному вигляді.

З метою розширення та спрощення доступу українських товарів на ринки держав - членів Європейського Союзу необхідно привести систему технічного регулювання у відповідність із європейськими вимогами та завершити реформування системи державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів.

Для підтримки інвестиційної активності та захисту прав інвесторів потрібно забезпечити ефективний захист права приватної власності, у тому числі судовими органами, гармонізувати із законодавством Європейського Союзу положення законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів та кредиторів, захисту економічної конкуренції, запровадити стимулюючі механізми інвестиційної діяльності, виходячи із найкращої світової практики.

Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 09.12.2014 № 695, питання дерегуляції та приведення функцій контролюючих органів до європейських стандартів визначено одним із пріоритетних завдань [19].

Важливо привести законодавство в окремих сферах у відповідність до законодавства ЄС. Причому це стосується як питань безпосередньо пов'язаних з агропромисловим комплексом - це насамперед стимулювання раціонального використання сільськогосподарських земель та спрощення орендних відносин, спрощення провадження господарської діяльності з виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції, продуктів дитячого харчування, державного регулювання рівня рентабельності та цін на

окремі види харчових продуктів, так і питань пов'язаних з наданням адміністративних послуг з видачі документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності.

Дерегуляція господарської діяльності, насамперед через скорочення функцій та удосконалення процедур адміністративного регулювання економіки, запровадження прозорих і єдиних правил для всіх суб'єктів економічної діяльності, дасть можливість Україні підвищити позицію у рейтингу Doing Business, оскільки створить більш сприятливих умов для ведення бізнесу в Україні та підвищенню рівня захисту суб'єктів господарювання.

Серед останніх визначних кроків зроблених у напрямку децентралізації є розробка та прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» 12 лютого 2015 року № 191-VIII [9].

Зокрема, змінами у Земельному кодексі України та Законі України «Про землеустрій» передбачено, що проекти землеустрою розробляються за заявою землевласників або землекористувачів, а не обов'язково як було раніше. У Законі України «Про оренду землі» визначено, що строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 7 років.

Виключено дозвіл на ввезення із положень Закону України «Про ветеринарну медицину». У Законі України «Про молоко та молочні продукти» скасовано норму щодо необхідності для виробників спеціального дієтичного та дитячого харчування отримання експлуатаційного дозволу для потужностей (об'єктів) з їх виробництва.

Суттєво змінено норми Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», замість технічних регламентів затверджуються детальні правила виробництва та обігу органічної продукції (сировини). Встановлено, що оцінка відповідності виробництва органічної продукції та/або сировини проводиться один раз на два роки, продукція (сировина), сертифікована в державах - членах Європейського Союзу як органічна, розміщується на ринку України як органічна продукція (сировина) без жодної додаткової сертифікації.

Разом з тим, необхідно відмітити, що попередньо до законодавства було внесено зміни, які направлені на створення належної системи контролю в сфері санітарних та фітосанітарних заходів еквівалентної до системи ЄС, встановлення прозорого механізму надання гарантій щодо безпечності та якості харчових продуктів у харчовому ланцюгу за принципом «від лану – до столу». Зокрема, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності харчових продуктів» [14].

Проте, у процесі інтеграція українського АПК до світової продовольчої системи, головним чином через внутрішні недоречності, на сьогодні потенціал агропромислового комплексу та особливо його експортні можливості залишаються ще значно нереалізованими.

Поряд із застарілими технологіями, зношеним обладнанням, недосконалою інфраструктурою, важливо виділити ряд негативних чинників, усунення яких не потребує значних фінансових ресурсів та інвестицій, але має вирішальний вплив на розвиток та конкурентоспроможність вітчизняної продовольчої системи, особливо в умовах інтеграційних процесів та глобалізації.

Негативними фактором, що стримують розвиток харчової і переробної промисловості залишається державне регулювання рівня рентабельності та цін на окремі види харчових продуктів. Продовжує діяти постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» [17], відповідно до якої державні адміністрації встановлюють граничні рівні рентабельності виробництва борошна, хліба, оптово-відпускні ціни на ці види продукції, а також крупи гречані, яловичину, свинину, м'ясо птиці, ковбасні вироби варені, молоко коров'яче питне (пастеризоване, фасоване у плівку), сир, сметану, масло вершкове, яйця курячі, цукор, олію соняшникову шляхом декларування їх зміни. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1222 затверджено Порядок декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари [18] у разі, коли такі ціни збільшуються протягом місяця більш як на 1 відсоток.

Механізми цінового регулювання є непрозорими та такими, що мають корупційні ризики. Незважаючи на дію вищезазначених порядків цінового регулювання продукція підприємств із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у 2014 році за даними Держстату подорожчала на 27,3%. При цьому у виробництві олії та тваринних жирів ціни зросли на 60,0%, продуктів борошномельно-круп'яної промисловості – на 48,1%, м'яса та м'ясних продуктів – на 31,4%, хліба, хлібобулочних і борошняних виробів – на 26,4%, цукру – на 12,1%, молочних продуктів – на 9,3% [25]. Вищезазначені постанови мають бути приведені у відповідність до положень Закону України «Про ціни і ціноутворення» [13].

Також, вбачається доцільним внесення змін до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» та скасування мінімальних цін на цукрові буряки та цукор [10]. Натомість необхідно забезпечити поетапний перехід до надання адресної продовольчої підтримки соціально незахищеним верствам населення. Зокрема, Програма діяльності Кабінету Міністрів України передбачає перехід до адресності та монетизації пільг, шляхом внесення змін до 25 актів законодавства [19].

Висновки. Агропромисловий комплекс України забезпечує спроможність до розвитку в умовах інтеграції та ризиків пов'язаних із глобалізаційними процесами.

Серед факторів, що негативно впливають на розвиток продовольчої системи України та здатність забезпечувати національну безпеку держави важливо виділити наступні:

- невідповідність механізмів державної підтримки агропромислового комплексу процесам глобалізації, що зумовлює неефективність використання фінансових ресурсів;
- неефективність механізмів державного регулювання виробництва, рівня рентабельності, цін та торгівельних надбавок на продукцію агропромислового комплексу;
- відсутність адресної продовольчої допомоги незахищеним верствам населення.

Для покращання ситуації та створення умов для реалізації потенціалу агропромислового комплексу є нагальна необхідність поглиблення вивчення проблем та проведення досліджень, направлених на удосконалення механізмів державного регулювання у агропромисловому комплексі, здійснення заходів дерегуляції і створення умов для підвищення конкурентоспроможності харчової та переробної промисловості і максимальної реалізації агропромислового потенціалу України в умовах глобалізації.

Література

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / Андрійчук В.Г. – [2-е вид.]. – К.: КНЕУ, 2002.- 624 с.
2. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія практика. – К.: ВПД «Формат», 2008. – 488с.
3. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів: Монографія. /За ред. доктора економічних наук, професора Л. В.
4. Дейнеко. - К. : Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2009. - 152 с.
5. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: Моногр. / Латинін М.А. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2006. – 320 с.
6. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / Могильний О.М. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
7. Мостенська, Т. Л. Системне забезпечення конкурентоспроможності підприємств м'ясної і молочної промисловості України: монографія/ Т. Л. Мостенська, О. І. Драган, І. В. Суха. - К.: НУХТ, 2010. – 268 с.
8. Сичевський М. П. Розвиток харчової промисловості: акценти державної політики / М. П. Сичевський, А.Е. Юзефович // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 46–52.
9. Сичевський М. П. Удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку харчової промисловості України: монографія / Сичевський М. П.; за ред. С. І. Дорогунцова. – К. :Науковий Світ, 2004. –374 с.

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України 12 лютого 2015 року № 191-VIII/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
11. Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру: Закон України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
12. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
13. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
14. Про ціни і ціноутворення: Закон України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності харчових продуктів: Закон України від 22 липня 2014 року № 1602-VII / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо посилення контролю за обігом підакцизних товарів та уточнення окремих податкових норм: Закон України від 12 липня 2014 року № 1638-VII/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
17. Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
18. Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів): постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
19. Про затвердження Порядку декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари: постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 1222 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
20. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2014 № 695/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
21. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 лютого 1999 р. № 186: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 365/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
22. Про внесення змін до Порядку визначення виробників і покупців спирту та здійснення контролю за його обігом: постанова Кабінету Міністрів України від 18 червня 2014 року № 194/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
23. Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011 р. № 1031: постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 140/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
24. Про затвердження Порядку проведення атестації виробництва молока, молочної сировини і молочних продуктів суб'єктів господарювання, форми атестата виробництва молока, молочної сировини і молочних продуктів та Порядку ведення реєстру атестованих виробників молока, молочної сировини і молочних продуктів: спільний наказ Мінагрополітики України, МОЗ України, Держспоживстандарт України від 13.12.2004 № 449/612/275/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
25. Про передачу функцій центральних галузевих дегустаційних комісій спеціалізованим дегустаційним комісіям підприємств-виробників, їх об'єднань: наказ Мінагрополітики України від 28.10.2013 № 638 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <http://www.rada.gov.ua>.
26. Державна служба статистики. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>